Cristina Florescu

DENUMIRILE FENOMENELOR ATMOSFERICE: CARACTERISTICI ALE LEXEMELOR MOŞTENITE

1. PRELIMINARII

Ţinând cont de prezenta stare de fapt a analizelor etimologice şi diacronice ale unui cuvânt, în dicţionarele generale şi istorice ale limbii române este mai puţin evidenţiată originea fiecăruia dintre sensurile lexemelor polisemantice.

A devenit axiomă afirmaţia că dicţionarul academic – tezaur al limbii române – reprezintă, la ora actuală, cea mai mare bază lexicală prelucrată lexicografic a românei (respectiv a dacoromânei).

Este un aspect evident acela că în DA+DLR, atunci când avem de-a face cu un lexem plurisemantic, paragraful etimologic nu se referă decât la unul (unele) dintre sensurile respectivului cuvânt. Prin structurarea schemei lexicografice a cuvântului-articol, sensurile care nu corespund etimonului sunt considerate implicit ca evoluate pe terenul limbii române. Marcarea etimologiei multiple – făcută adesea – sau identificarea construcţiilor calchiate – făcută cu zgârcenie – nu rezolvă totdeauna punctual problema.

Dacă ne referim la cuvintele moştenite, faptele, în sensul celor spuse, se diversifică din perspectiva noilor cercetări în domeniul romanisticii.

2. CADRU EXEGETIC

În lucrarea de faţă propun o analiză a sensurilor unui grup de lexeme moştenite. Este vorba de disocierea rezultatelor unui studiu extins diacronic, diastratic şi diatopic privind termenii care denumesc fenomenele atmosferice în limba română.

Parametrii prezentării de faţă sunt determinaţi de analizele cuprinse în *Dicţionarul fenomenelor atmosferice* (DFA) – baza de date a cercetării efectuate[1].

2.1. Am prezentat structura etimologică generală a celor 1650 de termeni care desemnează (atât la nivelul terminologiei populare – Tp, cât şi la acela al

[1] Dicţionarul se întemeiază pe cercetările cuprinse în volumul TMFA, rezultat central al proiectului cu acelaşi nume subvenţionat CNCSIS (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656, desfăşurat în anii 2011-2016, la Institutul de Filologie Română „A. Philippide").

LR, LXVIII, nr. 2, p. 215–225, Bucureşti, 2019

BDD-A30968 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:39:04 UTC)

terminologiei ştiinţifice – Ts) fenomenele atmosferice, în articolul Florescu 2017 şi în studiul introductiv al DFA (*Cadru teoretic*, p. 9–29).

Voi reaminti numai câteva date pentru a fixa mai precis coordonatele-cadru.

2.1.1. Cei mai numeroşi termeni (58%) sunt formaţi pe terenul limbii române prin derivare cu sufixe (mai ales), cu prefixe, prin derivare regresivă a substantivelor postverbale, prin compunere sau contaminare.

Majoritatea lexemelor din acestă categorie fac parte din Tp.

În ordine strictă a frecvenţei, pe locul al doilea se situează influenţa franceză (280 de lexeme). Unii termeni de această origine vin să întărească ori sunt întăriţi de echivalenţii lor latini, germani sau italieni. Dominanta ştiinţifică (Ts) a acestor elemente împrumutate (şi) din franceză este normală ţinând cont de istoricul închegării acestei terminologii în limba română literară.

2.1.2. Este extrem de semnificativ faptul că termenii moşteniţi, din latină[2], se găsesc din punct de vedere numeric pe al treilea loc. Termenii moşteniţi sunt numai 92, însă ponderea lor în circuitul intern al terminologiei şi implicarea acestora în structuri sintagmatice Tp şi/sau Ts conferă acestui grup lexical o poziţie centrală, intensivă şi extensivă, în sensul că termenii moşteniţi care desemnează fenomenele atmosferice acoperă toate subgrupurile lexicale disociate în studiu (cf. TMFA p. 24):

1) nebulozităţi (*nor*);

2) deplasări şi curenţi de aer (*adiá*, *austru*, *vânt* etc.);

3) precipitaţii (*nea* „ninsoare”, *nínge*, *grindină*, *grindiná*, *ploaie* etc.);

4) depuneri (*brumă*, *nea* „strat de zăpadă” etc.);

5) elemente luminoase, sonore şi electrice (*fulger*, *fulgerá*, *tuná* etc.);

6) radiaţii (*arşiţă*, *căldură*, *frig*, *încălzí* etc.).

2.1.3. Urmează, în ordine numerică descrescătoare: a) termeni de origine engleză (aparţin Ts); b) termeni cu etimologie necunoscută sau nesigură: aparţin Tp şi au, cu mici excepţii, circulaţie restrânsă într-un grai sau altul; c) neologismele de origine latină care sunt de multe ori dublate sau triplate de influenţele: franceză, germană, neogreacă, italiană; d) cuvinte din vechea slavă; e) cuvinte din bulgară; f) termeni intraţi din sârbă.

Cu o frecvenţă mai redusă sunt: g) elementele de origine germană: 22 termeni; h) cuvinte din maghiară: 17 termeni; i) din ucraineană: 8 termeni; j) din rusă: 6 termeni; k) cuvinte de origine spaniolă: 5 termeni; l) lexeme de origine neogracă: 3 termeni; m) cuvinte intrate în română din turcă: 2 termeni; n) din slavonă: 2 termeni.

2.2. Este evidentă prezenţa aproape a tuturor tipurilor de etimologii existente în compoziţia întregului lexic al limbii române. Prin urmare, reprezentativitatea acestei terminologii pentru structura etimologică generală a românei este una semnificativă.

[2] Utilizez termenul „latină” în sens generic, cu referire atât la latina scrisă a vechilor texte şi inscripţii romane, cât şi la elementele reconstruite ale latinei populare / vorbite / orale. În cercetările strict contemporane din DÉRom (cf. şi infra) realitatea corespunzătoare (latina textelor antice scrise + latina orală) este numită „latina globală”.

BDD-A30968 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:39:04 UTC)

3. PROTOROMAN *VERSUS* LATIN

Elementele moştenite alcătuiesc pentru întreaga Romanie grupuri lexicale străvechi care conţin lexeme ce denumesc fenomene atmosferice în toate zonele dialectale ale latinei vorbite / orale / populare / vulgare (Romania de sud-est, Italoromania, Galoromania, Iberoromania). Vom numi *protoromană* această latină orală, preluând terminologia deromiană utilizată în ultimele cercetări din romanistică, aşa cum sunt acestea coagulate teoretic şi aplicate lexicografic în amplul proiect contemporan, *Dictionnaire Étymologique Roman* – DÉRom, ale cărui principii şi rezultate sunt vizibile *on line* din anul 2009. Au fost, de asemenea, publicate până în momentul scrierii acestui articol volumele DÉRom 1, DÉRom 2.

Preluăm această terminologie, pe de o parte, pentru că ea disociază funcţional realităţi şi principii lingvistice tratate adesea contradictoriu în literatura de specialitate şi, pe de altă parte, pentru că cercetarea deromiană, structurată în mod specific[3], identifică subtil – restructurând cu ajutorul metodei gramaticii comparate-reconstrucţie[4] – sensuri de origine protoromană.

3.1. Din cei 92 de termeni cu origine latină decelaţi în DFA, au corespondent („corelat”[5]) parţial sau total („corelat exact”[6]) în latina textelor scrise, corespondent al formei şi sensului care desemnează fenomenul atmosferic, numai un număr de 28 de lexeme, trei dintre ele tratate deja în DÉRom.

Enumerăm mai jos cei 28 termeni; punem accent pe valorile semantice, respectiv pe identitatea sensurilor lexemelor româneşti cu cele ale termenului corespunzător etimologic (fonetic şi semantic) din latina scrisă (cf. şi TLL, Ernout–Meillet):

áer ←[7] lat. *aer, aerem*; *aústru* ← lat. *austrum*; *cald*, *-ă* ← lat. *caldus*; *cer* ← lat. *caelum*; *cet* ← lat. *quetus* (< *quietus*); *detuná* ← lat. *detonare*; *dezgheţá* ← lat. *disglaciare*; *frig* ← lat. *frigus*; *fúlger* ← lat. *fulgurem*; *ger* ← lat. *gelum*; *gheáţă* ← lat. *glacia* (= glacies); *grindiná* ← lat. *grandinare*; *gríndină* ← lat. *grandĭnem*; *îngheţá* ← lat. *inglaciare*; *înseniná* ← lat. *inserenare*; *nea* < protorom. */'nIβ-e/[8] ↔[9] lat. *nix, nivis*; *négură* ← lat. *nebula*; *nínge* ←lat. *ningere*; *nor* ← lat. *nubilum*; *ploínte* ← lat. *plovens, -entis*[10]; *plouá* ← lat. *plovere*; *rázã* ← lat. radia; *róuă* ← lat.

[3] Cf. Buchi / Schweickard (2009), Benarroch (2013), Chauveau, Jean-Paul (2014), Swiggers (2014), Florescu (2016).

[4] Formularea traduce sintagma franceză de specialitate utilizată în DÉRom: „la méthode de la grammaire comparée-reconstruction”, cf. pagina de prezentare a proiectului .

[5] În cazul analizei de faţă, relaţia de corelare desemnează raportul izomorfic (corespondenţă biunivocă) dintre lexemul latin scris şi cel reconstruit protoroman. Etimonul direct al cuvintelor româneşti moştenite este lexemul latinesc oral, deci protoroman.

[6] Pentru conceptul de „corelat exact” cf. DÉRom s.v. */'batt-e-/, */'βIrd-e/ etc.

[7] Săgeata indică în mod clasic proveniența.

[8] Cf. Jérémie Delorme în DÉRom s.v. */'nIβ-e/.

[9] Acest semn indică relaţia de corelare.

[10] Ciorănescu consideră cuvântul derivat de la *ploaie*; CDDE avansează ipoteza, preluată în DLR, care trimite la „lat. *plovens, -pluentem* (= *pluens*) cu păstrarea lui *-o-* aton sub influenţa lui *ploaie*”.

BDD-A30968 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:39:04 UTC)

ros, roris; *rourá* ← lat. *rorare*; *suflá* ← lat. *sufflare*; *tuná* < protorom. */'ton-a-re/[11]↔ lat. *tonare*; *vânt* < protorom. */'βɛnt-u/[12] ↔ lat. *ventus*; *vântós* ← lat. *ventosus.*

3.2. Voi prezenta câteva dintre problemele cele mai frecvente puse, conform literaturii de specialitate, de celelalte 64 de lexeme de origine protoromană[13].

Pentru acele cuvinte / articole lexicografice care n-au fost încă definitivate în redacția DÉRom nu voi folosi notația fonetică deromiană, ci pe aceea cunoscută analizelor clasice, redată prin „lat. pop." etc. ori „ * ", pentru că analizele din dicționarul etimologic menționat presupun un minuțios excurs contrastiv care evidențiază realități lingvistice inedite la nivelul tuturor idiomurilor romanice.

3.2.1. Primul caz disociat este acela în care sensul cuvântului românesc şi cel al etimonului desemnează în mod direct acelaşi fenomen atmosferic:

a) etimonul este acceptat de majoritatea lucrărilor de specialitate:

ex. *fulgerá* < lat. pop. *fulgerare* (←*fulgurare*); *ploáie* < lat. **plovia* **(**← *plŭvia*);

b) etimonul este nesigur sau probabil:

ex. *árşiță* < lat. **arsicia* – cf. DELR care însumează toate ipotezele anterioare şi consideră etimonul ca fiind „probabil".

3.2.2. Al doilea caz este acela în care sensul cuvântului românesc şi cel al etimonului desemnează acelaşi fenomen atmosferic în mod implicit – prin particularizare cel mai adesea. Deci şi în română, şi în protoromană fenomenul atmosferic desemnat face parte referențial dintr-un proces mai amplu:

căldúră < lat. **caldura* (desemnează orice fel de căldură: a atmosferei, dar şi a corpului sau a sobei[14]);

încălzí < lat. **incaldesco, -ire* (acelaşi tip de desemnare);

lucoáre „lumină"< lat. **lucor, -oris* (desemnează radiația luminii ca fenomen atmosferic, dar şi luminozitatea flăcării de lumânare);

vólbură < lat. **volvula* (desemnează învolburarea atmosferei, dar şi a apei – fenomen acvatic, nu atmosferic, cf. TMFA, *Introducere*, p. 9).

3.2.3. Al treilea caz este acela în care sensul dominant al cuvântului românesc şi cel al lexemului protoroman corespund unui termen care **nu** numeşte un fenomen atmosferic.

De exemplu, verbul *báte* cu referire la elemente ale naturii (vânt, ploaie, valuri etc.) este frecvent în limba română.

Sensul său de bază este legat de determinanții *luptă*, *pedeapsă* etc. sau de activități de mărunțire, pisare şi provine din protorom. */'batt-e-/ ↔ lat. *battuere*[15].

[11] Cf. Bianca Mertens în DÉRom s.v. */'ton-a-/.

[12] Cf. Elena Tamba în DÉRom s.v. */'βɛnt-u/.

[13] Această disociere numerică nu vrea să însemne că cei 28 de termeni – care sunt corelați cu lexemele din latina vechilor textelor scrise – nu au circulat în latina populară / orală / vorbită, în protoromană aşadar (v. *nea*, *tuná*, *vânt* supra); prezența în paralel a unor cuvinte atât în latina literară şi scrisă, cât şi în cea populară şi orală este unanim acceptată de specialişti.

[14] Pentru a evidenția faptele, mă voi referi, se înțelege, numai la câteva semnificații ale termenului latinesc, cele mai semnificative din punctul de vedere al analizei de față.

[15] Cf. şi Xavier Blasco Escoda în DÉRom s.v. */'batt-e-/.

BDD-A30968 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:39:04 UTC)

Analiza deromiană nu a identificat explicit sensul specific fenomenului atmosferic, dar acesta este inclus (prin particularizare) în definiția sensului generic.

Acest lexem are, şi în latina textelor vechi, valori semantice (cf. Du Cange[16],TLL s.v. *battuo*[17]) care fac posibilă o eventuală proveniență protoromană privind sensul existent în limba română cu referire la fenomene ale naturii.

3.2.4. Al patrulea caz este acela în care sensul cuvântului românesc desemnează un referent diferit de cel al etimonului.

a. Într-o primă situație, explicația etimologică presupune desfăşurarea narativă excesivă a unui raport semantic:

adiá < lat. **aduliare* (← *adulare* „a se gudura”);

búştină „negură” < lat. **bustium* (← *bustum* „rug”) (DELR însumează cercetările anterioare: etimologie necunoscută, cf. buştean);

fulg < lat. pop. **fulgus, -a, -um* („strălucitor”) (etimologie controversată cf. Ciorănescu).

b. Într-un al doilea caz, argumentația etimologiei este desfăşurată ştiințific:

brúmă < protorom. */'brum-a/ ↔ lat. *bruma*;

ceáță ← lat. *caecia*.

3.2.4.1. Lat. *bruma*, conform disocierilor TLL[18], desemnează: „ziua cea mai scurtă din an, solstițiul de iarnă”, fie aceasta o singură zi, fie (după unii autori) perioada dintre 24 noiembrie (conform calendarului actual) şi ziua propriu-zisă a solstițiului.

Prin generalizare, bruma semnifică şi: „iarnă; frig; crivăț”, cu o marjă semantică mult extinsă până la: „ploaie” sau „lapoviță”.

Corelatul protoroman este */'brum-a/, cf. Larissa Birrer; Jan Reinhardt; Jean-Pierre Chambon *in* DÉRom s.v. Conform articolului deromian, în protoromană sensurile reconstruite diacronic evoluează pe teritoriul Romaniei la: I. „iarnă”, II. „brumă”, III. „ceață”.

Primul nivel lexematic protoroman, mai restrâns, cel mai apropiat de sensul corelatului din latina scrisă, este atestat în italiană şi friulană.

Românescul *brumă* (dacoromână, meglenoromână şi aromână) aparține celui de-al doilea nivel semantic protoroman, numind cu precizie un fenomen atmosferic diferit vizualizat de majoritatea lexemelor echivalente romanic care desemnează „ceața” – cel de-al treilea sens în evoluțiile accepțiilor protoromane. În articolul DÉRom, pentru al doilea sens, alături de cele trei dialecte ale românei, se mai găsesc atestări echivalente semantic în italiana septentrională şi ladină.

[16] Cf. *batura aquae* în Du Cange, I, p.1075.

[17] Cf. Ernout–Meillet s.v.: „Mot rare dans les textes, mais déjà dans Plaute, populaire, technique”. Cf. TLL II, p. 1789: Marcellus Emoiricus în *De medicamentis liber*: „mittet in pilam ligneam atque illic tam diu battues, donec sit subactissimum” [se va pune substanța într-un bol de lemn şi o vei pisa acolo atâta timp până va deveni aproape fărâmițată (trad. Mihaela Paraschiv)].

[18] Textele TLL ale articolelor *bruma* şi *hibernus* au fost interpretate cu ajutorul latinistei Mihaela Paraschiv, căreia-i mulțumesc şi pe această cale.

BDD-A30968 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:39:04 UTC)

Cuvântul românesc (are o semnificație bine specializată care apare rar în textele religioase vechi cu sensul propriu) este atestat, datorită valențelor sale poetice, încă din primele texte de limbă veche românească (cf. Psalt. Hur.[2], p. 153 şi 210).

Semantismul lexemului protoroman a avut parte de o serie de explicații organizate în articolul deromian prin stabilirea unei diastratii specifice „navigatorilor şi agricultorilor" din vechimea protoromană.

În mod evident, *bruma* românească se manifesta pe o vreme diferită atmosferic, probabil mai rece decât „ceața" răspândită în Romania Occidentală.

3.2.5.2. Lexemul *ceață* este unul dintre termenii româneşti cu o sinonimie deosebit de bogată. Articolul DFA oglindeşte acest aspect (la nivel Tp) cuprins în definiție: „Aburi de apă care plutesc în aer aproape de suprafața pământului; buracă (2), negureală; (învechit) vapori (v. vapor 1), (nord-vestul Munt.) bârnă[1], (estul Olt.) bungineală, (vestul şi sud-vestul Transilv., Ban., Criş.) bură[1] (3), (sudul Transilv., nordul şi vestul Munt., centrul Olt., nordul Criş.) burniță (2), (sud-estul Ban.) ceățărie, (centrul Olt.) îmbungeneală, (Transilv., Munt.) măgură, (Mold.) mocirlă (1), (sud-estul Olt.) pâcleață, (sud-estul Mold.) pâcliță (2), (nordul Dobr.) tuman (DA). V. bastara, boaghe, burhai , buştină, negură, negureață (1), păcură, pâclă (1), pârceală, pârci (1)" (Elena Tamba în DFA s.v.).

Ceață este pus în legătură cu „latinescul târziu" (DELR), respectiv „lat. pop." (DA) ori „lat. vulgar." (Ciorănescu): *caecia* „caligo oculorum" (cf. TLL s.v. *caeco*)[19]. Etimonul respectiv este admis şi de CDDE, TDRG[3] etc. Legătura cu termenul echivalent din piemonteză şi retoromană (DELR) susține acest tip de extindere semantică în protoromană.

4. RAPORTUL: TERMINOLOGIE POPULARĂ – TERMINOLOGIE ŞTIINȚIFICĂ

Analiza se referă în continuare la totalitatea termenilor moşteniți care sunt prezentați acum din perspectiva extinderii diastratice, aşadar cu privire la raportul Tp – Ts. Se impun câteva situații relevante.

4.1. În nucleul central al terminologiei sistematizate în DFA se poate remarca existența termenilor complecşi[20], adică cei extinşi în mod specific şi în Tp, şi în Ts. Aceştia aparțin vocabularului fundamental al românei şi au un sens dominant, de bază, cel moştenit:

[19] În spiritul evoluțiilor semantice specifice denumirilor fenomenelor atmosferice (v. TMFA p. 24, unde se menționează legătura dintre *nori* – din categoria nebulozităților şi *ceață* – din aceea a precipitațiilor) şi conform identificărilor operate de Mihaela Paraschiv, cred că poate fi luată în considerație ca argument şi existența vântului numit *Caecias***,** vânt de nord-est, care provoacă înnorare accentuată (cf. Aristotel, *Meteorologica*, II, 364; informația preluată de Plinius, *Naturalis historia*, II, 47, cf. TLL s.v.).

[20] Cf. TMFA p. 17–19.

BDD-A30968 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:39:04 UTC)

áer, *árşiţă, brúmă*, *cald, căldúră*, *ceáţă*, *cer*, *curcubéu, frig, fulg, fúlger, ger, gríndină, încălzí*, *îngheţá*, *nínge*, *nor*, *ploáie*, *rază, réce*, *sécetă, senín, vânt.*

4.1.1. Alţi cinci termeni dintre lexemele complexe din vocabularul fundamental fac excepţie prin faptul că sensurile caracteristice fenomenelor atmosferice există pe lângă accepţia dominantă; aceste sensuri au fie origine protoromană (*báte*), fie evoluează pe terenul limbii române (sunt ideoromane).

Báte ← *battuere* ↔ protorom. */'batt-e-/. Cf. supra **3.2.3.**

Termenul circulă în Tp, echivalentul Ts fiind *suflá*[21], lexem moştenit.

Cérne ← lat. *cernere* (a. gestul cernerii făinii, dar şi 2. căderea ploii mărunte şi dese). Termenul circulă numai în Tp.

Gheáţă (în Tp) cu sensul 2 „grindină" nu pare a fi din protoromană[22]. Circulă în Tp, echivalentul acestui termen în Ts fiind *grindină*, lexem moştenit.

Accepţiile regionale: 3 „chiciură", 4 „măzăriche" şi 5 „ţurţur"[23] sunt certe evoluţii ideoromane.

Sensul 6 din sintagma „*gheţuri polare*", circulă şi în Ts şi în Tp (la nivelul limbajului comun) şi este un calc din franceză şi engleză.

Înseniná conţine şi sensul 2 „Intranz. unipers. (centrul Maram., nordul Munt.; despre nori) A fulgera (1): *Când norii însenineazã în miezul nopţii, parcă-aprinde pământul*. CONV. LIT. XLIV[2], 955; cf. ALR – M III h 664 pc. 233, ALR – MD IV h 524[ID]. Cf. DA"[24].

Sensul poate fi definit şi prin „a lumina". Indiferent de stabilirea reperului semantic, accepţia respectivă nu apare în Ts.

Lumínă are şi un al doilea sens regional: „(Maram., nordul Transilv.; la pl.; şi în sintagma *lumini de gheaţă*) Ţurţur"[25]. Prin coordonatele sale diatopice şi diacronice, sensul pare a fi o evoluţie pe terenul limbii române. Nu există în Ts.

4.2. Dintre verbele care au un sens dominant de bază, cel moştenit, specific terminologiei în cauză, o serie nu sunt tolerate în Ts (nu sunt atestate în manuale, monografii şi dicţionare de strictă specialitate):

adiá, *dezgheţá*, *fulgerá, grindiná, rourá*, *tuná*.

În Ts se folosesc substantivele echivalente în structuri factititve, durative etc.: „vântul suflă slab", „se produce dezgheţ / pericol de dezgheţ", „căderi de grindină", „se pot semnala fulgere, tunete", „se formează rouă" etc.

4.3. Remarcăm o serie de lexeme (unele citate mai sus în context diferit) al căror sens central nu numeşte un fenomen atmosferic, însă îl cuprinde pe acesta indirect sau generic:

[21] Cristina Florescu în DFA s.v. *bate.*

[22] Concluzia incertă a fost trasă în urma analizei dicţionarelor Du Cange, Ernout–Meillet, TLL. O eventuală argumentaţie a acestui fapt presupune un nou studiu contrastiv minuţios în cadru romanic.

[23] Alina Pricop, în DFA s.v.

[24] Laura Manea, în DFA s. v.

[25] Alina Pricop şi Cristina Florescu, în DFA s. v.

BDD-A30968 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:39:04 UTC)

arsură „arşiță”: desemnează şi – sensul 2 – „vânt fierbinte” (ideoroman), care circulă în limba literară veche, adesea ca evoluție poetică; aparține, prin urmare, terminologiei populare în sens larg;

căldură: desemnează numai căldura atmosferei, cu circulație Ts şi Tp; este inclus în multe sintagme la ambele niveluri: Tp – *foc de căldură*, *hupoare de căldură*, *val de căldură* etc., Ts – *aflux de căldură*, *import de căldură*, *insulă de căldură* etc.;

încălzí: cf. supra; are circulație Tp şi Ts;

limpede „senin”: numai despre cer, circulă în Tp şi Ts;

lin (← lat. *lenus*, -a, -um = *lenis*): pe lângă valoarea adjectivală moştenită („care cade domol” despre ploaie, ninsoare etc.; „senin” despre cer), ca substantiv este sinonim cu *linişte* (ideoroman = format pe terenul limbii române); este numai în Tp;

scăpărá: sensul referitor la fenomene luminoase „a fulgera” susține etimologia lui Scriban (*excaperare) în pofida lui **excapulare* „a pune în libertate” (Ciorănescu) şi *caperare* „a încreți” (TDRG[3])[26].

vărsá (← lat versare): a ploua foarte mult; probabil sens idioroman; lexemul are circulație numai în Tp.

5. STRUCTURILE SINONIMICE

Trebuie subliniate câteva aspecte privind structurile sinonimice ale elementelor moştenite care desemnează fenomenele atmosferice.

5.1. Cu cea mai bogată sinonimie, adesea implicat în structuri sintagmatice, este lexemul *arşiță*.

Citez în întregime şirul sinonimic al articolului *arşiță* aşa cum este redat acesta în DFA: „(Şi, învechit, în sintagma ***arşiță câinească***) Căldură arzătoare […]; arsură, boare (2), caniculă, cocăt, dogor, dogoreală, dogorime, dogorire, fierbințeală, friptoare, pâclă (2), pârjol, toropeală, vipie, zăduf, zăpuc, zăpuşeală, (sud-vestul Transilv., sudul Olt., estul şi nord-estul Ban., nordul Criş.; şi învechit) pripeală, (învechit) ars, pripec, (Ban.) arsoare, (centrul Munt., estul Criş.) buhoare, (estul Maram., nordul Transilv., Bucov.) bujală, (sudul Criş.) căbuşală, (Olt.) crăpăt, (Transilv.) damf, (sud-vestul Transilv., sudul Mold., Munt., Olt.) dogoare, (vestul Bucov.) dubelişte, (Transilv.) flamă, (vestul şi nord-vestul Ban.) foc[1], (Ban.) focărie, (Olt.) hupoare, (nordul şi centrul Transilv., Munt.) înăbuşeală, (centrul şi sudul Transilv., Mold., Dobr., Olt., nord-estul Criş.) înăduşeală, (vestul Maram.) înfocăciune, (estul Transilv.) înnăduv, (Olt.) japsă, (vestul Olt.) năboi, (sudul Munt.) năbuc, (Maram., nordul Ban., nord-estul Criş.) năbuş, (Maram., nord-vestul şi sud-vestul Transilv., Munt., sudul Olt., nordul şi nord-vestul Ban.,

[26] DLR şi MDA indică pentru sensul de bază al respectivul cuvânt : „etimologie necunoscută”; EWRS nu-l include printre lexemele de origine latinească.

BDD-A30968 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:39:04 UTC)

nord-estul şi centrul Criş.) năbuşeală, (Olt.) năclaie, (estul, sudul şi sud-estul Transilv., Bucov., nord-vestul Mold., sudul Dobr., nordul şi sud-vestul Munt.) năduf, (Transilv., nordul Mold., nordul Dobr., centrul şi estul Munt., nordul Olt., Ban., Criş.) năduşeală, (vestul Munt., Olt.) năplai, (sud-vestul Munt.) năpuc, (centrul Olt.) opăreală, (nord-estul Ban.) posomor, (Maram., Transilv.) prepăt, (sud-vestul Munt.) pricăl, (Munt.) prigoare, (sud-vestul Transilv., nordul Olt.) pripet, (vestul Olt.) ropot de căldură (v. ropot 2), (nord-vestul Munt.) sorişte, (sud-vestul şi centrul Munt.) uscătură (1), (Munt.) viere, (învechit, rar) prigorişte" (Cristina Florescu şi Laura Manea în DFA s.v.).

Dispersia dialectală a sinonimelor este maximă, acoperind întregul teritoriu de limbă dacoromână[27].

Cu o sinonimie apreciabilă sunt şi termenii:

brumă, *căldură*, *ceaţă* (cf. supra nota 14), *curcubeu*, *fulg*, *fulger*, *grindină*, *îngheţá*, *înseninа*, *tuná*, *vânt*, *volbură* etc.

5.2. Termeni cu sinonimie săracă (mereu în cadrul terminologiei avute în vedere şi numai la nivel denotativ) sunt, de exemplu:

ger – sinonime: *gheţ*, *gheţoi* (3);

limpede – sinonim: *senin*;

lumină – sinonime: *luminare*, *lume*;

nea – sinonime: *ninsoare* (2), *zăpadă*, *omăt*, *polegniţă*;

ploaie – sinonim: *plouare*.

În mod evident, această gradualitate bogat – sărac a sinonimiei funcţionează numai în terminologa populară şi rezultă mai ales din variaţia dialectală.

Prin natura sa, elementele aparţinând terminologiei ştiinţifice nu au sinonime decât arareori, de obicei elemente (variante lexicale) învechite.

Ex.: *căldură* (Tp+Ts) – *caloric* (2) (înv. Ts); *încălzire* (Ts) – *încălzitură* (înv. Ts); *lavină* (Ts+Tp) – *avalanşă* (Ts+Tp); *meteor* (Ts) – *meteoră* (înv. Ts); *nimbostratus* (Ts) – (înv. Ts) *nimbus*; *oraj* (Ts) – *oragiu* (înv. Ts); *paraselenă* (Ts) – *parselin* (înv. Ts); *parhelie* (Ts) – *sorior* (înv. Ts); *simun* (Ts) – *samun* (înv. Ts) etc.

5.2.1. Lexemul *nor*[28] este singurul termen din vocabularul fundamental al limbii române, cu un sens de bază (desemnând acelaşi fenomen atmosferic) moştenit, al cărui statut special provine din raportul disproporţionat dintre reprezentările referentului în Tp, extrem de sărace (cu puţine sinonime şi structuri sintagmatice) şi arborescenţa deosebit de amplă a structurilor lexicale în Ts. La nivelul limbajului ştiinţific al meteorologiei există câteva sute de tipuri de nori total ignorate referenţial la nivel Tp.

Descrierea situaţiei acestui lexem şi posibilele explicaţii ale realităţilor referenţiale populare versus cele ştiinţifice formează subiectul unei alte analize.

[27] Nu avem informaţii dialectale din regiunile Timoc şi Voivodina.

[28] Cristina Cărăbuş în DFA s.v.

BDD-A30968 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:39:04 UTC)

6. CONCLUZII

Disocierile semantice ale lexemelor care denumesc fenomenele atmosferice reliefează atât structura lexemelor evoluate pe teren protoroman (*adiá*, *árşiţă*, *báte*, *brúmă*, *búştină*, *căldúră*, *ceáţă*, *fulg*, *fulgerá*, *încălzí*, *lucoáre*, *ploáie*, *vólbură* etc.), cât şi aceea a lexemelor care corespund unor sensuri evoluate pe terenul limbii române, evoluţii idioromane: *arsură* „arşiţă", *desfáce* „încălzi", *fir* „fulg", *fluture* „fulg", *foc „arşiţă"*, *fuior* „vârtej de vânt"*, genune* „vreme rea", *mesteacăn* „vânt", *săgeată* „ţurţur", *spic* „fulg rar de zăpadă; picături rare de ploaie" etc.

Cercetarea românească se găseşte într-un moment propice continuării (sau iniţierii, acolo unde este cazul) analizelor etimologice „pe sensuri".

Marcarea generică a etimonului din latină (= latina globală) trebuie înlocuită, pe cât posibil, cu identificări etimologice disociate semantic în funcţie de fiecare sens şi susţinute argumentativ la nivel protoroman.

SURSE

Aristotel, *Meteorologica*: *The Works of Aristotle*, vol. III, 1931. *Meteorologica,* tradus în engleză de E.W. Webster, Oxford, Clarendon Press.

Psalt. Hur.[2]: Gheţie, Ion, Mirela Teodorescu, (eds.), *Psaltirea Hurmuzaki*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005 [ms : 1500/1510].

BIBLIOGRAFIE

Benarroch, Myriam, 2013, „Latin oral et latin écrit en étymologie romane: l'exemple du DÉRom (*Dictionnaire Étymologique Roman*)", în Carreira, Maria Helena Araújo (ed.) *Les Rapports entre l'oral et l'écrit dans les langues romanes*, Saint-Denis, Université Paris 8, p. 127–158.

Buchi, Éva, Wolfgang Schweickard, 2009, „Romanistique et étymologie du fonds lexical héréditaire: du REW au DÉRom (*Dictionnaire Étymologique Roman*)", în Alén Garabato, Carmen, Teddy Arnavielle, Christian Camps (eds.), *La romanistique dans tous ses états*, Paris, L'Harmattan, p. 97–110.

Chauveau, Jean-Paul, 2014, „ Reconstruction sémantique", în Buchi, Éva, Wolfgang Schweickard, (eds.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Genèse, méthodes et résultats*, Berlin/Munich/Boston, De Gruyter, p. 199–209.

Florescu, Cristina, 2016, „ Mots désignant les phénomènes atmosphériques dans le DÉRom. Terminologie protoromane", în Dworkin, Steven N., Xosé Lluis García Arias, Johannes Kramer (eds) : *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013). Section 6 : Étymologie*. Nancy, ATILF, p. 63–73.

Florescu, Cristina, 2017, „Aspects étymologiques dans le *Dictionnaire des phénomènes atmosphériques (DFA)*" în *Hommages offerts à Maria Iliescu*, coodonatori Adina Costăchescu şi Cecilia Mihaela Popescu. Craiova, Editura Universitaria, p. 130–140.

Swiggers, Pierre, 2014, „Sens et essence de la reconstruction", în Buchi, Éva, Wolfgang Schweickard (eds.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Genèse, méthodes et résultats*, Berlin/Munich/Boston, De Gruyter, p. 47–59.

SIGLE

CDDE: Candrea, Ion-Aurel, Ovid Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A–Putea)*, Bucureşti, Socec, 1907–1914.

BDD-A30968 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:39:04 UTC)

Ciorănescu: Ciorănescu, Alexandru, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Saeculum, 2002.
DA: *Dicţionarul limbii române*. Redactor responsabil Sextil Puşcariu. Tomurile I/1,2,3 şi II/1,2,3. Literele *A–De*, *F–Lojniţă*. Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea / Tipografia Ziarului „Universul" / Imprimeria Naţională, 1913–1948.
DELR: *Dicţionarul etimologic al limbii române (DELR)*. Bucureşti, Editura Academiei Române. Vol. I, A–B, 2012; vol. II, Ca–Cizmă, 2015.
DÉRom: *Dictionnaire Étymologique Roman*. *Première phase : le noyau panroman* (subvenţionat ANR şi DFG a. 2012-continuă), Buchi, Éva, Wolfgang Schweickard (cf. http://www.atilf.fr/DERom).
DÉRom 1: Buchi, Éva, Wolfgang Schweickard, (eds.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Genèse, méthodes et résultats*, Berlin, De Gruyter, 2014.
DÉRom 2: Buchi, Éva, Wolfgang Schweickard (eds.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Pratique lexicographique et réflexions théoriques*, Berlin, De Gruyter, 2016.
DFA: Florescu, Cristina (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuş, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin-Ioneş Patraşcu, *Dicţionarul fenomenelor atmosferice*. Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Iona Cuza", 2017.
DLR: *Dicţionarul limbii române.* Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur şi acad. Ion Coteanu; acad. Marius Sala şi acad. Gheorghe Mihăilă. Tomurile I/3– I/8, IV–XIV. Literele *D*, *E*, *L*, *M–Z*. Tomul III. Literele *J, K, Q*. Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965–2010.
Du Cange: Du Cange, Charles Du Fresne, 1883–1887[5] [1678[1]], *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, 10 vol., Niort, Favre.
Ernout–Meillet: Ernout, Alfred, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Ed. 4. Paris, Klincksieck, 1959.
EWRS: Puşcariu, Sextil, 1905, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, Winter.
MDA: *Micul dicţionar academic*. Vol. I–IV. Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic. I: *A–C*, 2001; II: *D–H*, 2002; III: *I–Pr*, 2003; IV: *Pr–Z*, 2003.
TDRG[3]: Tiktin, Hariton, Paul Miron, Elsa Lüder, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3 vol., Wiesbaden, Harrassowitz, 2001–2005.
TLL: *Thesaurus linguae Latinae*, Leipzig/Stuttgart/Berlin/New York, Teubner/Saur/De Gruyter, 1900–.
TMFA: Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuş, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin-Ionel Patraşcu, Dan Chelaru şi Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neţ, Bardu Nistor, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Ştiinţific vs. popular*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015.

THE NAMES OF ATMOSPHERIC PHENOMENA: CHARACTERISTICS OF INHERITED LEXEMES

(Abstract)

The aim of our paper is to present, in the context of the study of atmospheric phenomena names in Romanian (developed extensively in the DFA), several characteristics of inherited lexemes. We underline the importance of semantic etymological analyses, with the purpose of revealing proto-Romance vs ideo-Romance elements in the context offered by the field of Romance studies (DÉRom).

Cuvinte-cheie: etimologie, latina globală, proto-romană, denumiri ale fenomenelor atmosferice, dicţionar.

Keywords: etymology, global Latin, proto-Romance, names of atmospheric phenomena, dictionary.

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide"
Academia Română – Filiala Iaşi
cristinafl24@yahoo.fr

BDD-A30968 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:39:04 UTC)